

“ИХЭД ТОНИЛГОГЧ СУДАР” ДАХЬ ГУРВАН ЭРДЭНЭД ИТГЭЛ ЯВУУЛАХ ТУХАЙ СУРГААЛ ХИЙГЭЭД ҮЗЭЛ

*Т.Булган (Ph.D), Ч.Эрдэнэ-Уул /Бао Шан/ (Докторант)
МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн ухааны салбар
Философи, шашины судлалын тэнхим*

Түлхүүр үгс: Ихэд тонилгогч судар, Гурван эрдэнэ, Итгэл явуулах, Тонилох арга зам, Сургаал, Үзэл баримтлал

Товч утга: Өгүүлэлд “Ихэд тонилгогч судар” дахь гурван эрдэнэд итгэл явуулах тухай сургаалыг задлан шинжилсэн бөгөөд уул сударт илэрсэн итгэл явуулах тухай үзэл баримтлалыг тодруулан гаргахыг хичээв.

Итгэл явуулах буюу аврал одуулах гэдэг нь Бурхан, ном, хувраг зэрэг гурван эрдэнэд сүсэглэхийг хэлэх бөгөөд нэн ялангуяа гурван эрдэнийг танин барьж, бурханы шашины сургаал номлолыг ойлгон эзэмшсэний улмаас даган баримтлахыг хэлнэ. Итгэл явуулах нь бурханы шашинд орохын дээд үүд гэдэг. Итгэл явуулах ёсонд судар тарнийн анхааран авах бүх агуулга хураагдаж байдаг тул маш чухал ажээ.

“Ихэд тонилгогч судар”-т гурван эрдэнэ, гурван эрдэнэд итгэл явуулахын шалтгаан, итгэл явуулсны ач тус зэргийг нарийн тодорхой номлосон байдаг. Тэгэхдээ гурван эрдэнэд итгэл явуулахыг зөвхөн шашинд орохын үүдээр үзсэн биш, тонилох буюу гэгээрэлд хүрэхийн чухал нэгэн арга зам болгон үзсэн нь сонирхолтой байна. Ингээд энэхүү өгүүлэлд гурван эрдэнэ, гурван эрдэнэд итгэл явуулах, итгэл явуулах тухай үзэл баримтлал гэсэн 3 асуудлаар “Ихэд тонилгогч судар”-ыг авч үзлээ.

Нэг. Гурван эрдэнэ

Бурхан, ном, хувраг гурвыг гурван эрдэнэ гэх буюу чухаг дээд гурав гэнэ. “Гарсан нь ховрын тул, хир үгүйн тул, хүчин төгөлдрийн тул, ертөнцийн чимэг болсны тул, дээд болсны тул, урвал үгүйн тул чухаг хэмээсэн юм. Энэ нь сэтгэлчлэн бүтэх чандмань эрдэнэтэй зургаан номын үүднээс адил болох тул чухаг эрдэнэ хэмээн”¹ нэрлэсэн байдаг. Энэ тухай “Ихэд тонилгогч судар”-т “юуны тулд гурван эрдэнэ хэмээн нэрийдэв хэмээвээс адилтгаваас ертөнцийн долоон зүйл эрдэнэсийг үгүй ардад анагаал болгон асрахуйд адил гурван эрдэнэ бээр ертөнц дэх бэртэгчин ардад номын биеийг үүсгээд бэлгэ билгийг төрүүлэн үйлдэгчийн тул эрдэнэ хэмээн нэрийдюү”² гэж бурхан, ном, хуврагийн эрдэнэ хэмээгдэхийн учир шалтгааныг номлосон байна.

1. Бурхан эрдэнэ

Бурхан гэж ухамсаргүйгээс болсон аливаа нисваанисын харанхуйгаас сэрж, оюун ухаан, бэлгэ билиг нь ихэд дэлгэрсэн бодгалийг хэлнэ. Бурхан гэгч бол оюун билиг нь төрөлгүй хамгийг айлдагч, таалал нь амьтан бүхнийг өнчин хүүхдээ санадаг эх мэт энэрэнгүй, хүчин чадал нь ертөнцийн тэнгэр, лус, хурмаст, сахиус лугаа адилтгашгүй их, үйлс нь агаарт түгсэн мэт агуу их бөгөөд түргэн бүтэх, аяндаа бүтэх, тасралтгүй бүтэх, эрдэмтэй сүсэг хувьтны авралын орон болсныг заадаг байна. “Ихэд тонилгогч судар”-т “Бурхан хэмээвээс мунхагийн нойрноос сэрсэн болой”³, “Тийн бөгөөд тонилохын цогц хийгээд арван хүч, дөрвөн аюулгүй, гучин хоёр лагшин, наян сайн найраг, чинад хязгаараа хүрсэн тэргүүтэн, тоо томшгүй самади, дияаныг бурхан эрдэнэ хэмээн номломуй”⁴ гэж бичсэн буй.

Бурханы алдар. Бурханд олон алдар байдгаас арван алдрыг голчлон номлодог. Тэдгээр нь “Ялж төгс нөгчсөн, түүнчлэн ирсэн, дайныг дарсан, үнэхээр туулсан, ухаан хийгээд хөл төгссөн, сайтар одсон, ертөнцийг мэдэгч, дээр үгүй төрөлхтнийг номхтгон жолоодогч, тэнгэр хүний багш, бурхан” зэрэг арван алдар болно. “Ихэд тонилгогч судар”-т бурханы арван алдар ба түүний шалтгаан нөхцөлийг тодорхойлон номлосон байна.

Энэхүү арван алдраас гадна бурханы алдар олон буй: “үзүүлэгч, ялгуусан, ертөнцийн эрхин, хамгийг айлдагч ба бүхнийг мэдэгч, аврагч, тэнгэрийн тэнгэр, их арш, номын эзэн, сүргийн манлай,

¹ Г.Рашцэрэн. Оюуныг тодруулагч эрдэнэ хайрцаг. Хөххот, 2009. 4 дэх тал

² Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 26а тал

³ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 26а тал

⁴ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 26b тал

удирдагч, огоот удирдагч, тийн удирдагч, хоёр үгүйг номлогч, арван хүчит, сахигч, их эзэн” зэргийг дурдаж болно. “Ихэд тонилгогч судар”-т “ялгуусан” хэмээх бурханы алдар олонтаа гардаг.

Бурханы бие. Буян ба бэлгэ билгийн чуулганыг гүйцэд хураасны шалтгаанаар бурханы биеийг бүтээдэг байна. Язгуурын үүднээс ялгавал дүрс бие ба номын бие гэж хуваана. Буяны чуулганыг гүйцэд хураасны шалтгаанаар дүрс биеийг бүтээн үйлдэх бөгөөд бэлгэ билгийн чуулганыг гүйцэд хураан бэлгэ билгийн номын биеийг олдог байна. Үүнд, өөрийн үндсээ боловсруулан үйлдэх зургаан барамидаас өглөг барамид, шагшаабад барамид, хүлцэнгүй барамид нь буяны чуулган байж, дияан барамид ба билиг барамид нь бэлгэ билгийн чуулган болно. Хичээнгүй барамид нь буяны чуулган ба бэлгэ билгийн чуулган хоёрын шалтгаан болох юм.

Дүрс биеийн талаас бурханыг гучин хоёр лагшин, наян сайн найраг бүрдлээ гэдэг. Бурханы лагшин найраг нь буяны чуулганы үр болно. “Ихэд тонилгогч судар”-т бурханы гучин хоёр лагшин хийгээд түүний бүтэж бүрэлдэх нөхцөл шалтгаан буюу бүтээн боловсруулах буяны үйлийг нарийн номлосон байдаг.

Бурханы номын бие гэдэг нь барилдлагыг бясалгасны эцсийн үр болох бөгөөд цуварил үгүйн олон эрдэм төгөлдөр бие болно. Номын биеийг бэлгэ билгийн номын бие, мөн чанарын бие гэж хоёр хуваана. Үүнд бурханы бэлгэ билгийн номын бие нь бурханы оноосон эрдэм даруй хорин нэгэн аймаг цуварил үгүй бэлгэ билиг байж, бурханы мөн чанарын бие нь бурханы тэвчсэн эрдэм даруй хоёр түйтгэр тэргүүтэн бүхнийг тэвчсэн эрдэм болно. “Ихэд тонилгогч судар”-т түүнчлэн ирэгсэд “гурван ертөнцөд бие төрөхүй бээр таван зүйл номын биес төрьюү. Таван аль буй хэмээвээс ийн ухагдахуй. Үнэн чанарын бие, эрдэмт бие, номын чанараас төрсөн бие, хувилан ирсэн бие, огторгуй мэт хийгээд таван буюу”⁵ гэжээ.

2. Ном эрдэнэ

Богд Зонхавын “Их бодь мөрийн зэрэг”-т “Билгийн зулын үлэмж тайлбар”-аас эш татаж, “Шашин хэмээгч болвоос тэнгэр болон хүн зэрэг рашааны хутагийг олохоор хүсэгчдийн сайтар мэдэх, сайтар тэвчих, илтэд үйлдэх, бясалгаж бүтээх зэрэг ёсыг буцалтгүйгээр номлосон нь мөн болох бөгөөд Ялж төгс нөгчсөний зарлиг хэмээгч мөн болой хэмээн айлдсан мэт ялгууснаар сайтар номлосон бүхэн тэр буюу” гэжээ. Түүнээс улбаалан Жалцан гэгээнтэн бээр “Бурхан зөвхөн шашнаар амьтанд тусалдаг, гэтэл шашин гэдэг нь даруй бурханы рашааны хутгийг хүсэгчдэд номлосон зарлиг-ном юм байна”⁶ гэжээ.

“Ном” гэх үгийг санскрит хэлээр “дхарма” гэдэг бөгөөд өөрийн мөн чанарыг барих гэсэн утгатай. Ш.Чоймаа нарын найруулсан “Буддын шашин соёлын тайлбар толь”-д дхарма хэмээх үгийг: “Хуран үүдсэн хийгээд хуран эс үүдсэн ном хэмээхийн мэдэгдэхүүний утга, үнэн мөрийн ном хэмээхийн мөрийн утга, түрдэхүй үнэний ном хэмээх нирвааны утга, номын төрөн түгэхүй хэмээхийн сэтгэлийн утга, нөхөд лүгээ хамт номыг эдэл хэмээх буяны утга, нялхас нь үзэх номыг эрхэнд барих хэмээхийн насны утга, номоор номхотгох хэмээх мэт зарлигийн утга, энэ бие өтлөх номтой хэмээх ирээдүй нөхцөлийн утга, шарманы ном төрөв хэмээх мэт магадлах утга, бурханы ном хийгээд хүний ном хэмээх жам ёсны утга” зэрэг арван утгыг танилцуулжээ. Г.Рашцэрэн профессор “Оюуныг тодруулагч эрдэнэ хайрцаг”-таа “ном”-ыг мөн арван зүйлийн агуулгаар тайлбарласан байдаг.

Бурхан багш Шагжамунийн дөчин зургаан жилийн турш тайлбарлан ухуулж байсан номын ёсыг анхан дөрвөн үнэний хүрд, дундад бэлгэ чанаргүйн хүрд, эцсийн сайтар ялгасны хүрд гэж гурав хуваан нэрлэдэг бөгөөд гурвантаа номын хүрд эргүүлэв гэдэг. Бурхан багш хамаг анханд Варанасид ертөнцийн мөн чанар Зовлон үнэн ба түүний шалтгаан Бүхэн гарахуйн үнэн, түүнийг хориглож болох Түрдэхүйн үнэн ба хориглох арга зам Мөрийн үнэн зэрэг дөрвөн үнэний номыг номлож, дараа нь Тас цогцолсон ууланд билгийн чанадад хүрсэн номыг номлож, сүүлд нь Янбажан зэрэг оронд сайтар ялгуусны номыг номлосон түүхтэй. Бурханы зарлигийг наян дөрвөн мянган номын цогц гэдэг. Үүнд амьтны тачаангуй голлосон хорын ерөндөгт айлдсан Винайн аймаг хорин нэгэн мянга, уур голлосон хорын ерөндөгт айлдсан Авидармын аймаг хорин нэгэн мянга, мунхаг голлосон хорын ерөндөгт айлдсан Судрын аймаг хорин нэгэн мянга, гурван нисваанис хувь сацуу хорын ерөндөгт айлдсан Йогийн аймаг хорин нэгэн мянга байдаг. Наян дөрвөн мянган номын цогцыг судрын ёсны гурван аймаг сав болон тарнийн ёсны дөрвөн дандарис гэх судар тарнийн хоёр ёсонд хурааж болно. Гурван аймаг сав гэдэг нь Винайн аймаг, Авидармын аймаг, Судрын аймаг зэргийг хэлэх

⁵ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 45b тал

⁶ Жалсан. Рашааны дусал-1. Хөххот. 2007. 193 дахь тал

бөгөөд Винайн аймагт шагшаабадын сургаалыг, тухайлбал өөрийн сэтгэлээ номхтогон үйл явдлаа санваарын ёсонд нийцүүлэн сахиж бие, хэл, сэтгэлийн нүглийг хориглох ёсыг номлож, Авидармын аймагт билгийн сургаалыг, тухайлбал орон, язгуур, эрхтэн, махбод, ертөнц, үйл, бэлгэ билиг зэргийн мөн чанарыг тайлбарлан мунхагийг таслаж, үнэнийг ухан мэдэх ёсыг номлосон байдаг ба Судрын аймагт самадийн сургаалыг, тухайлбал зориг шулуудан бодь сэтгэл үүсгэхээс эхлэн бясалган бүтээх, мөрдөн гүйцэтгэх, санаа бодлыг ариусгах зэрэг ёсыг номлов.

Бурхан таалал төгссөний дараа түүний зарлигийг бичиж тэмдэглэсэн нь ном эрдэнэ болжээ. Сайн зарлигийн арван хоёр гишүүдийг хураасан Ганжуур, тэрчлэн бурханы шавь нарын бичсэн тайлбар, таван их ухаан ба таван бага ухааны номуудыг багтаасан Данжуур, дөрвөн үнэн, арван хоёр шүтэн барилдлага, таван цогц, үйлийн үр, гэтлэх, сав шим зэргийн тухай ярьсан номууд бол бүгд ном эрдэнэ болно.

“Ихэд тонилгогч судар”-т Бурхан багш бээр ном эрдэнийн нэрсийг номлохдоо “их тарни хийгээд арван хоёр аймаг судар дор мөргөмү” гэж эхлээд, дараа нь арван хоёр аймаг судрын нэрсийг дэс дараалан номлосон байдаг. “Их тарни хийгээд арван хоёр аймаг судар” гэж гурван аймаг сав болон дөрвөн дандарыг зааж буй. “Их тарни” нь нууц тарнийн хөлгөний дандарс, даруй үйлийн үндсэн, явдлын үндсэн, йогийн үндсэн, тэнсэлгүй йогийн үндсэн зэрэг болно, “Арван хоёр аймаг судар” гэдэг нь гурван аймаг савын хамаг ном болох юм. “Судрын аймагт мөргөмү. Вивангирдийг үзүүлсний аймгаа мөргөмү. Шүлэглэсэн аймгаа мөргөмү. Эгшгээр номлосны аймгаа мөргөмү. Зориуд өгүүлсний аймгаа мөргөмү. Тэргүүлэн өгүүлэхүй аймгаа мөргөмү. Ухуулан өгүүлэхүй аймгаа мөргөмү. Нөгчсөнийг өгүүлэхүй аймгаа мөргөмү. Цадигийн аймгаа мөргөмү. Машид дэлгэрсэн аймгаа мөргөмү. Тансаг болсон аймгаа мөргөмү. Магадхан оршуулсныг ухуулсны аймгаа мөргөмү. Их хөлгөний хамаг сан номуудад мөргөмү”⁷ гэж тус сударт номложээ. Үүнийг бас “Сайн зарлигийн арван хоёр гишүүн” гэдэг. Үүний доторх “Нөгчсөнийг өгүүлсний аймаг”, “Төрөл цадигийн аймаг” ба “Тэргүүлэн өгүүлэхийн аймаг”-ийг “Ухуулан өгүүлсний аймаг”-т багтаан оруулаад “Сайн зарлигийн есөн гишүүн” гэдэг болно.

3. Хувраг эрдэнэ

Хувраг эрдэнэ бол өөрөө бурханы номын ёсоор бясалган боловсорч, хамаг амьтанд бурханы номыг ухуулан, тонилохуй мөрт удирдан явдаг буяны багш садан юм. Хувраг гэж нисваанисыг тэвчихийг зорьсон, сурах мөрт орсон бодгалийг хэлнэ.

Хуврагийг төвдөөр “гэндүн /dge `dun/” гэдэг. Гэндүн гэдэг нь сахил санваар сахисан дөрвөөс дээш хувраг хүнийг хэлнэ. Өөрөөр хэлбэл хуврагийн бүлгэмийг заана. Бодьсатвын хутгийг олсон нэг санваартан хүнийг хувраг эрдэнэд тооцдог. Монголчууд гурван эрдэнийг дээдлэн хүндэтгэдэг тул бурханы номд суралцдаг жаахан бандийг ч лам /тө: bla ma, дээд багш/ гэж дууддаг агаад гэрээс гарч сахил сахисан ямар нэгэн хүнийг гурван эрдэнэд тооцон хувраг хүн гэдэг байна. Үнэндээ гэрээс гарч сахил сахисан нэг хувраг хүн нь хувраг эрдэнэ лүгээ арай адил биш юм. Иймээс монголчуудын хэлдэг “хувраг” гэх үг нь хувраг эрдэнэ болон хувраг хүнийг хамран зааж буй. “Ихэд тонилгогч судар”-т хувраг эрдэнийг: “Явдалтан үнэн номуудын номын чанарыг дотроо оруулж турхар⁸ эс үүдсэний оронд бүтсэн хэмээвээс хувраг хэмээгдьюү. Бас найман тэдрү буруугаас⁹ огоот хагацсанаар хутагтан лугаа бүгд ард зохилдож хэзээ бээр тэмцэл үгүй хэмээвээс хувраг эрдэнэ хэмээгдьюү”¹⁰ гэжээ.

Хуврагийн сахил санваарыг ангид тонилгогчийн санваар, бодьсатвын санваар, нууц тарнийн санваар гэж гурав хуваана. Үүнд бодьсатвын санваарын агуулга нь зургаан барамид, дөрвөн хураахуй үйл тэргүүтэн болно. Нууц тарнийн санваарын агуулга бол бурхан язгуур, очир язгуур, эрдэнэ язгуур, бадма язгуур, үйлсийн язгуур зэрэг таван язгуурын тус тус тогтсон санваарууд болно. Ангид тонилгогчийн санваарын агуулга болон тоо хэмжээ нь шадар агч, увш, увсанз зэрэг гэргийтний санваартан болон эрэгтэй, эмэгтэй гэлэн, гэлэнмаа, эрэгтэй, эмэгтэй гэцэл зэрэг машид гарсан санваартанд тус тус адил бус байдаг. Жишээлбэл, эрэгтэй гэлэнгийн санваарт ялагдал дөрөв, үлэгдсэн арван гурав, тэвчих унал гуч, ямагт унуулагч ер, наманчлагдахуун дөрөв, гэмт үйл зуун арван хоёр зэрэг хоёр зуун тавин гурван зүйл байхад эмэгтэй гэлэнгийн санваарт ялагдал найм, үлэгдсэн хорь, тэвчих унал гучин гурав, ямагт унуулагч зуун ная, наманчлагдахуун арван нэг, гэмт үйл зуун арван хоёр зэрэг гурван зуун жаран дөрвөн зүйл байдаг.

⁷ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 18b тал

⁸ Турхар /тө: rtag tu/ - үүрд, үргэлж гэсэн утгатай эртний үг

⁹ Тэдрү буруу /тө: phyin ci log/ - тэрс буруу

¹⁰ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 26b тал

Бурхан багшийн ертөнцөд байх үеийн шавь нар даруй арван шадар шавь, гурван Гашив зэрэг ба бурхан багш таалал төгссөний дараах замбуу тивийн зургаан чимэг, хос дээд, наян дөрвөн шидтэн зэрэг нь бурхан багшийн зарлигийг уншиж тайлбарлан амьтанд уламжилдаг учраас хувраг эрдэнэ болно. “Ихэд тонилгогч судар”-т “Хувраг хэмээвээс тахигдахын орон болой. Багшаас шавьд утгасыг олсны тулд хувраг хэмээгдьюү. Хуврагуудад хоёр зүйл буюу. Зохилдогч хийгээд эс үүдсэн болой. Эс үүдсэнийг олсон хэмээвээс үнэн хоосон чанараар билгийн бэлгэс хоосон чанарт тонилсон хэмээвээс эс үүдсэн болой. Эндүүрэхүй завсарлал үгүй болсон цуварил барагдсаныг бээр эс үүдсэн хэмээгдэх болой. Цуварил бүгд түрдэж бүрүүн, хутагтан лугаа нэгэн оронд зохилдохуй тэмцэл үгүй хэмээвээс зохилдогч болой. Тэр хоёр утга лугаа төгсснийг хувраг хэмээгдьюү”¹¹ хэмээн номложээ.

Хоёр. Гурван эрдэнэд итгэл явуулах

Гурван эрдэнийг танин брьсан нь итгэлийн орноо олсон явдал болно. “Аврал ба аврал бусыг ялгах ухаан нэгэн байваас хуурмаггүй аврал болсон Ялж төгс нөгчсөн бурханаа аврал одуулах зохистой болой. Чингэвээс бас ном болон хувраг ч чухаг дээд мөн болмуй”¹² гэж “Их бодь мөрийн зэрэг”-т номлосон буй.

Ингээд итгэл явуулах ёсыг итгэл явуулахын шалтгаан, итгэл явуулахын ач тус гэсэн 2 хэсгээр авч үзэе.

1. Итгэл явуулахын шалтгаан

“Итгэл явуулахын хөтөлбөрт хоёр шалтгаан буй, айхын шалтгаан болон сүсэглэхийн шалтгаан болно” гэж “Итгэл явуулахын хөтлөл хэмээгдэх оршвай” хэмээх сударт бичсэн байдаг. “Ихэд тонилгогч судар”-т “Айх сэтгэл төрөхүйеэ бэрх болоод буяны үндсийг үүсгэхүй бээр бэрх буюу” гэж буй.

Айх сэтгэл. Ямар ч хүн энэ ертөнцөд мөнх оршихгүй заавал үхдэг бөгөөд өвчлөх, өтлөх, амраг лугаа хагацах, амраг бус лугаа учрах тэргүүтэн орчлонгийн олон зовлон нь цаг үргэлж хүмүүсийг айлгаж байдаг. Ялангуяа хойд төрлийн төлөө санааширч, айх сэтгэл өөрийн эрхгүй төрдөг. Тачаангуй, уур, мунхаг тэргүүтэн нисваанисын эрхээр амьтны амийг тасалсан, эс өгснийг авах, буруу хурьцах зэрэг биеийн гурван алдас болон худал хэлсэн, хов хэлсэн, ширүүн үг хэлсэн, чалчаа үг хэлсэн зэрэг хэлний гурван алдас болон харам сэтгэл, хорлох сэтгэл, буруу үзэл зэрэг сэтгэлийн гурван алдас зэрэг арван хар нүглийг үйлдсэн үйлийн үрийн эрхээр гурван муу заяаны зовлонг амсана. Энэ арван хар нүглийг ихэд үйлдсэн нь халуун, хүйтэн тамд төрөөд халуун хүйтний зовлонг амсах болно. Дунд хэмжээгээр үйлдсэн нь бирдийн төрөлд төрөөд өлсөх ундаасахын зовлонг амсах болно. Бага үйлдсэн нь адгуусанд төрөөд нэг нэгээ идэх зэргээр зовлонг амсах болно. Эдгээр аймшигт зовлонгоос айсан хүмүүс арван зүгт аврал эрдэг байна.

Ер нь ертөнцөд төрсөн бүгд зовлонгийн чанарт мөн болох тул арван цагаан буяны эрхээр ертөнцөд хүн болж төрсөн ч үхэх, төрөх, өвчлөх, өтлөх тэргүүтэн тоо томшгүй зовлонг амсах болно. Тэнгэр, асури нар жаргалтай боловч байлдах шархтах, үхэх зэрэг зовлонг амсах болно. Иймээс зовлонт орчилтоос тонилгох авралын орон хэрэгтэй болжээ.

Сүсэглэх сэтгэл. Орчлон болон муу заяаны зовлонгоос аврах хүчин чадал гурван эрдэнэд байхыг мэдвэл түүнд сүсэглэх сэтгэл төрнө. Бурхан бол авралыг заагч, ном бол бодит аврал, хутагтан хувраг бол авралыг бүтээх садан нөхөр болно. Бурхан эрдэнэ гэм бүхнийг арилгаж, эрдэм бүхнийг төгссөн бөгөөд ялангуяа өөрөө аюул бүгдээс гэтэлж, бусад амьтныг ч гэтэлгэх аргад мэргэшин, амьтан бүхнийг их нигүүлсэхүйгээр тэгш агуулан таалдаг ба тус хүргэсэн, эс хүргэсэн бүхний тусыг зохиох болохоор авралыг зааж өгөгчөөр үзэх ёстой. Ном эрдэнийг гаслангаас нөгчсөн гэдэг нь өөрийн олсон номууд нь зовлон бүгдээс аврах бодит аврал болно. Үүнээс гадна түрдэхүй үнэн нь зовлон гарахыг хорьдог бөгөөд мөрийн үнэн нь зовлонт орчилтоос гэтэлгэн үйлддэг тул олон зовлонгоос аварч чаддаг. Хувраг эрдэнэ гэгээрэх гэтлэхийн зам удирдагч буюу хамт замнагч хань нөхөд болох бөгөөд хутагтны үрийг олсон хувраг нь авралыг ёсчлон бүтээсэн байдаг тул аврал бүтээхийн садан нөхөр болно. Иймээс орчлонгийн зовлонг таниж, гурван эрдэнийн эрдмийг мэдсэн нь гурван эрдэнэд сүсэглэх болно.

2. Итгэл явуулахын ач тус

Итгэл явуулахын тус буян тоолшгүй байхаас хураангуйлбал, найман зүйл буй: бурханы шашинд учран орох, санваар тогтохын шүтээн болж чадах, нүгэл хилэнцийг хасагдуулан барагдуулах,

¹¹ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 26а-26б тал

¹² Зонхава Лувсандагвын зохиол. Орч. Т.Булган. Их бодь мөрийн зэрэг-1. Улаанбаатар. 2004. 130 дахь тал

гурван муу заяанд үл унах, хүн болон хүн бусын хорлол үл тусах, их буян хураах, бурханы хутгийг түргэн олох зэрэг болно.

“Ихэд тонилгогч судар”-т “Хэд бээр гурван эрдэнэст зүглэгч тэр хэмээвээс цаглашгүй буяныг ольюу”¹³ гэх мэтээр номлож, гурван эрдэнэд итгэл явуулах нь орчлонгийн зовлонгоос тонилох, муу заяанаас тонилох, буруу явдалтнаас тонилох, бурханы хутагт хүрэх зэрэг ач тустай гэж үзсэн байдаг.

Гурав. “Ихэд тонилгогч судар”-т илэрсэн итгэл явуулах тухай үзэл баримтлал

Бурханы шашны сургаалд бидний оршин амьдрах энэхүү ертөнцийг сав ертөнц гэх бөгөөд цаг хугацааны хувьд хязгааргүй үргэлжлэх, орон зайн хувьд хязгааргүй их орчлонд тоолшгүй олон ертөнц оршино гэдэг. Сав ертөнцөд орших шим амьтныг тэнгэр, асур, хүн, адгуус, бирд, там гэх зургаан зүйлийн амь насны хэлбэрт хуваадаг. Зургаан зүйл хамаг амьтан нь цөм тус тусын зовлонтой бөгөөд өөрийн үйлийн үрийн эрхээр мөн зургаан төрөлд дахин давтан төрж, сансрын хүрдний орчилтод зогсолтгүй орчин эргэлдэж байдаг. Бурханы зарлиг номыг мөрдөн буян, билгийн хоёр чуулганыг гүйцэд хураан бурханы хутгийг олбол сая энэхүү зовлонг орчилтоос туйлбартай гэтлэн тонилож чадна гэж номлодог байна. Орчлонгийн зовлонгын үндэс болох үйл хийгээд нисваанисыг тэвчин тасалж, орчлонгийн зовлонг амсахгүй болохыг танилосон гэнэ. Зовлонгоос тонилох аргын эрхэм нь үлэмж гурван сургаал болох бөгөөд эхлээд шагшаабадын сургаал хийгээд дияны сургаалаар нисваанисын толгойг даран үйлдэх ба дараа нь билгийн сургаалаар нисваанисын үндсийг тэвчин арилгааснаар тонилохыг олох болно.

“Ихэд тонилгогч судар”-т нэг бодгаль нь хамаг амьтны шүтээн орон болох гурван эрдэнэд итгэл явуулан, бурханы шашинд орсноос эхлэн, гурван төрөлхтөний мөрөөр дамжин, хоосон чанар тэргүүтэн номын дөрвөн тамгыг оносны эцэст бурханы хутагт хүрэх арга замыг номлосон байна. “Хамаг бурхадын эх, хамаг судрын хаан, бодьсатва нарын мөр, үнэмлэхүйн зүрхэн”¹⁴ хэмээгдсэн энэхүү сударт бурханы шашны тонилох буюу нирваанд хүрэх гүн ухааны үзэл санаа хураагдан илэрч байдаг билээ.

Уул сударт гурван хөлгөнд суралцан бодьсатвын явдал мөрөөр бясалган, бурханы хутагт хүрэх, тонилохын мөрд хойш татах нүгэл хилэнцсийг наманчлан арилгаснаар бурханы хутагт хүрэх, хоосон чанар тэргүүтнийг онож, бурханы хутагт хүрэх зэрэг арга замыг номлосон бөгөөд гурван эрдэнэд итгэл явуулахыг ч тонилох арга зам болгон номлосон байна. Гурван эрдэнэд итгэл явуулах нь бусад арга замын үндэс буюу эхлэл болох төдийгүй гурван эрдэнэд итгэл явуулснаар эдгээр арга замыг өтөр түргэн бүтээж чаддаг учраас мөн тонилох арга зам болгон үзсэн байна. “Хамгаас нисваанисыг тэвчээд, хамаг буянт мөрийг бүтээвээс бурханы мөн чанарыг үзэхүй бээр маш ариун сүсгийн эрхээр болой”, “хэд бээр нэгэн нэгэн бээр нэгэн өдөр нэгэн цагт ба нэгэн шөнө ба нэгэн агшинд арван зүгийн гурван цагийн ирсэн бурхад хийгээд арван хоёр аймаг судар лугаа бодьсатва нарын ихэс хуврагуудад мөргөж, их хөлгөний төр ёсоор сэтгэлд сэтгэхүй хийгээд үнэмлэхүй үнэнийг сэтгэвээс эл тэр бодгальс нэгэн агшинд хуруу инчдэхийн төдийхөнд арван хар нүгэл хийгээд таван завсаргүй, тэгш сацыг үтээрсэн лүгээ хамгаас нисваанисын хотол үйлс огоот хоцрол үгүйеэ арилах больюу. Хэрэв аяга тэхимлэг ба эх аяга тэхимлэг ба бодьсатва нар ба тойн ба эх тойн сэтгэлийн чанар завхаж дөрвөн үндсэн хийгээд найман санваар эвдсэн ба арван хар нүгэл хийгээд таван завсаргүйг үйлдсэн ба тэгш сацыг үтээрэгсэд арван зүгийн гурван цагийн ирсэн бурхадын нэрст сүсгийг үүсгэж мөргөвөөс энэ мэт хамаг муу үйлсийг хоцролгүйеэ арилах больюу”¹⁵ гэх зэргээр номлосон буй.

Дүгнэн үзэхэд: “Ихэд тонилгогч судар”-т гурван эрдэнэд итгэл явуулахыг зөвхөн шашинд орохын үүд гэж үзсэн биш, тонилох буюу гэгээрэлд хүрэхийн чухал нэгэн арга зам болгон үзсэн нь энэхүү судрын онцолог мөн гэж үзэж байна.

¹³ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 40а тал

¹⁴ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 9а тал

¹⁵ Монгол Ганжуур дахь Ихэд тонилгогч судар, 49а-49б тал

НОМ ЗҮЙ

1. Qutuγ-tu yekede tonilγayči jüg-üd-tür delgeregsen γašiyudan gemšiküi ber kilinčes-i arilγayad burqan bolγan bötögeküy-e teyin böged jokiyaysan neretü yeke kölgen sudur, Gunga-Odsar bandida-yin orčiγulγa, Mongγol Ganjur, Begejing bar, 1720 он
2. Dkon mchog bstan pa`i sgron me, Bstan pa`i `jug sgo skyabs `gro khrid yig phan bde`i pham bzang gsal ba`i sgron me zhes bya ba bzhugs so, gsung `bum, hla brang par ma
3. Зонхава Лувсандагвын зохиол. Орч. Т.Булган. Их бодь мөрийн зэрэг-1. Улаанбаатар, 2004 он
4. Ш.Чоймаа нар. Буддын шашин соёлын тайлбар толь. Улаанбаатар, 2000 он
5. Г.Ращцэрэн. Оюуныг тодруулагч эрдэнэ хайрцаг. Хөххот, 2009 он
6. Жалсан. Рашааны дусал-1. Хөххот, 2007 он

ABSTRACT

Taking refuge in the Three Jewels is the first step to becoming Buddhist. Taking refuge is an independent doctrine of Buddhism and an important component of Buddhist philosophy. In the Great Liberation Sutra, the Three Jewels – Buddha, Dharma and Sangha – are introduced respectively and reasons and importance of taking refuge in the Three Jewels are explained.